

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

پڑوہشگاہ
بین المللی المصطفی ﷺ

درس نامه آیات الأحكام جزایی

محمد مهدی کریمی نیا

سرشناسه:	کریمی نیا، محمدمهدی، ۱۳۴۴ -
عنوان و نام پدیدآور:	درس نامه آیات الاحکام جزایی / محمدمهدی کریمی نیا.
مشخصات نشر:	قم: مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ، ۱۳۸۹.
مشخصات ظاهری:	۲۳۲ص.
شابک:	978-964-195-221-3
وضعیت فهرست نویسی:	فیا
یادداشت:	کتابنامه: ص. ۲۲۹ - ۲۳۱ ؛ همچنین به صورت زیر نویس.
موضوع:	تفاسیر فقهی -- شیعه
شناسه افزوده:	جامعة المصطفی ﷺ العالمية. مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ
رده بندی کنگره:	BP ۹۹/۶/۴۵۴ ۱۳۸۹
رده بندی دیویی:	۱۷۴/۲۹۷
شماره کتابشناسی ملی:	۲۱۱۱۸۰

درس نامه آیات الاحکام جزایی

مؤلف: محمدمهدی کریمی نیا

چاپ اول: ۱۳۸۹ ش / ۱۴۳۲ق

ناشر: مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ

چاپ: فاضل ● قیمت: ۳۱۰۰۰ ریال ● شمارگان: ۲۰۰۰

- آماده سازی: سبحان پرهیزگار
- صفحه آرایی: سبحان پرهیزگار
- طراح: غدیر
- ویراستار: پژوهشگاه بین المللی المصطفی ﷺ
- نمونه خوان: سیدشعبان علی هاشمی
- کنترل نهایی: هادی عبدالملکی
- ناظر فنی: سیدمحمد عمادی مجد
- مدیر تولید: جعفر قاسمی ابهری
- ناظر چاپ: نعمت الله یزدانی

حق چاپ برای ناشر محفوظ است

مراکز فروش:

● قم، چهارراه شهدا، خیابان حججیه، فروشگاه مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ.

تلفکس: ۰۲۵۱۷۷۳۰۵۱۷

● قم، بلوار محمد امین، سه راه سالاریه، فروشگاه مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ.

تلفن: ۰۲۵۱۲۱۳۳۱۰۶ فکس: ۰۲۵۱۲۱۳۳۱۴۶

www.miup.ir, www.eshop.miup.ir

E-mail: admin@miup.ir, root@miup.ir

سخن ناشر

کتاب آموزشی باید دارای متنی پویا و متناسب با دگرگونی‌هایی باشد که در ساختار دانش و رشته‌های علمی پدید می‌آید. تحولات اجتماعی، نیازهای نوظهور فراگیران و مقتضیات جدید دانش، اطلاعات، مهارت‌ها، گرایش‌ها و ارزش‌های نوینی را فرا می‌خواند که پاسخ‌گویی به آنها، ایجاد رشته‌های تحصیلی جدید و تربیت نیروهای متخصص را ضروری می‌نماید. گسترش فرهنگ‌های سلطه‌گر جهانی و جهانی شدن فرهنگ، در سایه رسانه‌های فرهنگی و ارتباطی، مشکلات و نیازهای نوظهوری را پیش‌رو گذارده است که رویارویی منطقی با آنها، در پرتو آراستن افراد به اندیشه‌های بارور، ارزش‌های متعالی و رفتارهای منطقی‌ای امکان‌پذیر است. این مهم در قالب موقعیت‌های رسمی آموزشگاهی و با ایجاد رشته‌ها و متون جدید، گسترش دامنه آموزش‌ها و مهارت‌ها و تربیت سازمان‌یافته صورت می‌گیرد.

بالندگی مراکز آموزشی در گرو نظام آموزشی استوار، قاعده‌مند و تجربه‌پذیر است که در آن برنامه‌های آموزشی، متن‌های درسی و استادان، ارکان اصلی به شمار می‌آیند؛ همچنین استواری برنامه آموزشی به هماهنگی آن با نیاز زمان، استعداد علم‌آموزان و امکانات موجود، وابسته است؛ چنان‌که اتقان متن‌های درسی به ارائه تازه‌ترین دست‌آوردهای علم در قالب شیوه‌ها و فن‌آوری‌های آموزشی نوظهور است. بازنگری متن‌ها و شیوه‌های آموزشی و به‌روز کردن آنها به حفظ نشاط علمی مراکز آموزشی کمک می‌رساند.

حوزه‌های علوم دینی به برکت انقلاب شکوهمند اسلامی، سالیانی است که در اندیشه اصلاح ساختار آموزشی و بازنگری متون درسی‌اند. جامعة المصطفیٰ ﷺ العالمية به عنوان بخشی از این مجموعه که رسالت تعلیم و تربیت طلاب غیر ایرانی را بر عهده دارد، تألیف متون متناسب را سرلوحه تلاش‌های خود قرار داده و تدوین و نشر متون درسی در موضوعات گوناگون علوم دینی، حاصل این تلاش است.

مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفیٰ ﷺ ضمن تقدیر و تشکر از فرزانه‌گانی که در به ثمر رسیدن این اثر، بذل عنایت کرده‌اند نشر این اثر را به عموم اهل فرهنگ و اندیشه تقدیم می‌کند.

مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفیٰ ﷺ

فهرست

مقدمه	۱۳
۱. منابع بحث آیات الأحكام	۱۷
مقدمه	۱۷
معرفی منابع فارسی	۱۸
معرفی منابع عربی شیعی (آیات الأحكام چاپ شده)	۲۳
معرفی منابع اهل سنت (آیات الأحكام چاپ شده یا نشده)	۲۵
مهم ترین تفاسیر با گرایش فقهی	۲۹
تفاسیر مفید در تفسیر آیات الأحكام	۳۰
تفاسیر روایی مفید در آیات الأحكام	۳۱
منابع مفید دیگر در بحث آیات الأحكام	۳۲
چکیده	۳۳
پرسش	۳۴
پژوهش و تحقیق	۳۴
۲. شیوه های تقسیم بندی و ویژگی های آیات الأحكام	۳۵
مقدمه	۳۵
شیوه های مؤلفان در تقسیم بندی آیات الأحكام	۳۵
۱. مطالعه آیات به ترتیب سوره های قرآنی (همراه با ترتیب ابواب فقهی)	۳۶
۲. مطالعه آیات الأحكام به ترتیب آیات (بدون لحاظ ترتیب ابواب فقهی)	۳۶
۲. آیات الأحكام به ترتیب ابواب و موضوعات فقهی	۳۶
۴. آیات الأحكام به ترتیب نزول احكام	۳۷
۵. آیات الأحكام بر مبنای پرسش و پاسخ	۳۷
۶. آیات الأحكام بر مبنای انشا و خبر	۳۸

۳۸	۷. آیات الأحكام بر مبنای کلی و عام بودن یا جزئی و خاص بودن
۳۸	۸. تقسیم‌های جدید و ابتکاری
۳۹	الف) تقسیم آیات الأحكام از آیه‌الله محمد یزدی
۳۹	ب) تقسیم آیات الأحكام از آیه‌الله باقر ایروانی
۴۲	تقسیمی دیگر برای آیات الأحكام
۴۴	تقسیمی دیگر
۴۴	۱. تقسیم آیات الأحكام از جهت نوع دلالت بر حکم
۴۵	۲. تقسیم آیات الأحكام از جهت مدلول آیه
۴۵	ویژگی‌های آیات الأحكام
۴۶	۱. عام و کلی بودن
۴۶	۲. پراکندگی بیان
۴۸	۳. انعطاف و لغزندگی
۴۹	۴. به هم پیچیدگی
۵۰	۵. بیان تشویقی و کارکردی
۵۴	۶. به‌کارگیری لحن‌های متفاوت
۶۳	۷. تنوع آیات احکام
۶۵	چکیده
۶۷	پرسش
۶۷	پژوهش و تحقیق
۶۹	۳. تعداد و تعریف آیات الأحكام
۶۹	تعداد آیات احکام
۶۹	۱. نظر مشهور
۷۱	۲. نخستین قول درباره شمار آیات احکام
۷۲	۳. تردید در شمارش پانصد آیه
۷۳	۴. تحقیق در مسئله
۷۵	۵. رویکرد جدید در استنباط احکام از آیات
۷۷	۶. جمع‌بندی (چارچوبی برای تعداد آیات احکام)
۷۸	نخستین کتاب آیات احکام
۷۸	تعریف آیات الأحكام
۷۹	چکیده
۸۱	پرسش
۸۱	پژوهش و تحقیق
۸۳	۴. آیات احکام قضا و داوری (۱)
۸۳	مقدمه

۸۴	عدم مشروعیت داوری حکام جائز.....
۸۸	حرمت قضاوت به غیر «ما انزل الله».....
۹۲	قضاوت به حق.....
۹۴	قضاوت به عدل.....
۹۷	چکیده.....
۹۸	پرسش.....
۹۸	پژوهش و تحقیق.....
۹۹	۵. آیات الأحكام قضا و داوری (۲).....
۹۹	مشروعیت قضاوت براساس اجتهاد.....
۱۰۳	قضاوت بین اهل کتاب.....
۱۰۶	حاکمیت قضایی.....
۱۰۸	حرمت رشوه.....
۱۰۹	چکیده.....
۱۱۱	پرسش.....
۱۱۱	پژوهش و تحقیق.....
۱۱۳	۶. آیات الأحكام شهادات (۱).....
۱۱۳	مقدمه.....
۱۱۴	إشهاد، تحمل شهادت و ادای شهادت.....
۱۱۹	شهادت بر وصیت.....
۱۲۱	لزوم عدالت شاهد.....
۱۲۲	چکیده.....
۱۲۴	پرسش.....
۱۲۴	پژوهش و تحقیق.....
۱۲۷	۷. آیات الأحكام شهادات (۲).....
۱۲۷	وصیت و دین.....
۱۳۲	شرایط شاهد.....
۱۳۳	تعداد شاهد.....
۱۳۴	اقرار علیه خود.....
۱۳۸	چکیده.....
۱۴۰	پرسش.....
۱۴۰	پژوهش و تحقیق.....
۱۴۱	۸. آیات الأحكام حدود (۱).....
۱۴۱	مقدمه.....

۱۴۱	.....	مبحث زنا
۱۴۷	.....	مبحث قذف
۱۵۱	.....	چکیده
۱۵۲	.....	پرسش
۱۵۲	.....	پژوهش و تحقیق
۱۵۳	.....	۹. آیات الأحكام حدود (۲)
۱۵۳	.....	سرقه (دزدی)
۱۵۷	.....	مبحث محاربه
۱۶۱	.....	چکیده
۱۶۲	.....	پرسش
۱۶۲	.....	پژوهش و تحقیق
۱۶۳	.....	۱۰. آیات الأحكام قصاص
۱۶۴	.....	قصاص نفس
۱۷۲	.....	قصاص طرف (عضو)
۱۷۵	.....	چکیده
۱۷۷	.....	پرسش
۱۷۷	.....	پژوهش و تحقیق
۱۷۹	.....	۱۱. آیات الأحكام دیات
۱۷۹	.....	دیه نفس
۱۸۲	.....	دیه اعضا و منافع
۱۸۶	.....	چکیده
۱۸۷	.....	پرسش
۱۸۷	.....	پژوهش و تحقیق
۱۸۹	.....	۱۲. آیات الأحكام قواعد فقه جزایی (۱)
۱۹۰	.....	قاعده «دَمُّ الْمُحْتَرَمِ لَا يُدْهَبُ هَدْرًا»
۱۹۲	.....	قاعده «فِي الدَّمِّ الْمُحْتَرَمِ قِصَاصٌ أَوْ دِيَةٌ أَوْ عَفْوٌ»
۱۹۲	.....	قاعده قصاص: «فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ»
۱۹۴	.....	قاعده: «التساوی فی القصاص»
۱۹۷	.....	چکیده
۱۹۸	.....	پرسش
۱۹۸	.....	پژوهش و تحقیق

۱۹۹	۱۳. آیات الأحكام قواعد فقه جزایی (۲).....
۱۹۹	قاعده: «القصاصُ عَلَيَّ المباشِر».....
۲۰۲	قاعده «لا يُقْتَصُّ مِنْ مسلم بكافر».....
۲۰۳	قاعده «في الجروح قصاص».....
۲۰۵	قاعده «في القصاصِ عفو».....
۲۰۶	چکیده.....
۲۰۷	پرسش.....
۲۰۷	پژوهش و تحقیق.....
۲۰۹	۱۴. آیات الأحكام قواعد فقه جزایی (۳).....
۲۰۹	قاعده «إِيَّاكُمْ أَنْ يُحَاكِمَ بَعْضُكُمْ بَعْضاً إِلَى أَهْلِ الجور».....
۲۱۱	قاعده «الدية مُسَلِّمَةٌ إِلَى أَهْلِ المقتول».....
۲۱۲	قاعده: «كُلُّ مَنْ وُلِدَ عَلَيَّ الفطرة وعرف بالصَّلاحِ في نَفْسِهِ جازَتْ شهادَتُهُ».....
۲۱۴	قاعده «كلَّ موضعٍ تُقبَلُ فيه شهادةُ النساءِ لا يثبت بِأَقْلٍ مِنْ أربع».....
۲۱۶	چکیده.....
۲۱۷	پرسش.....
۲۱۷	پژوهش و تحقیق.....
۲۱۹	۱۵. آیات الأحكام اصول قضایی.....
۲۱۹	اصل «قانونی بودن جرم و مجازات‌ها».....
۲۲۲	اصل شخصی بودن مجازات‌ها.....
۲۲۴	ضرورت و اضطرار.....
۲۲۵	چکیده.....
۲۲۷	پرسش.....
۲۲۷	تحقیق و پژوهش.....
۲۲۹	منابع و مأخذ.....

مقدمه

قرآن کریم یکی از دو ثقل گران بهاست که در شریعت اسلام و شناخت احکام شرعی به آن اعتماد و استناد می‌شود. از این رو، فقیهان در شناخت احکام شرعی به تفسیر و تبیین آیات خداوند پرداخته‌اند و هیچ فقیهی در تبیین فروع و احکام اسلامی، از شناخت و بررسی آیات قرآن کریم بی‌نیاز نیست.

یکی از دغدغه‌های برخی از مفسران قرآن و دانشمندان فقه، نگارش کتابی حاوی تمام آیات قرآنی ناظر به احکام شرعی است. در این میان، کتاب‌های متعددی به نگارش درآمده‌اند. این کتاب‌ها گاه عنوان «احکام القرآن» دارند؛ مانند: احکام القرآن امام محمد بن ادریس شافعی (۲۰۴ - ۱۵۰ هـ)، احکام القرآن ابی بکر احمد بن علی حصاص (م ۳۷۰ هـ) و احکام القرآن قاضی ابی بکر محمد بن عبدالله حافظ مالکی، معروف به ابن عربی (۵۴۳ - ۴۸۶ هـ).

شماری دیگر از کتاب‌هایی که در این موضوع نگارش یافته‌اند، به آیات الأحکام معروفند. مرحوم آیة الله سید شهاب‌الدین مرعشی نجفی (م ۱۴۱۱ق/۱۳۶۹ش)، در کتاب نهج الرشاد فی ترجمة الفاضل الجواد^۱ نام ۵۷ کتاب را به عنوان آیات الأحکام ذکر نموده است. از این تعداد، ۲۳ کتاب از علمای مذاهب چهارگانه اهل سنت، ۵ کتاب از علمای زیدیه و ۲۹ کتاب از علمای شیعی می‌باشد. در این میان، برخی مفسران که فقیه نیز بوده‌اند در تفسیر خویش این آیات را شرح و تفسیر نموده‌اند.

---

۱. مقدمه مسالک الافهام، فاضل جواد (از علمای بزرگ شیعی در قرن یازدهم).

در شناخت آیاتی که مربوط به احکام شرعی است، از این کتاب‌های تفسیری بی‌نیاز نیستیم؛ مانند:

- تفسیر طبری (۳۱۰ هـ)؛
- تبیان شیخ طوسی (۴۶۰ هـ)؛
- مجمع البیان طبرسی (۵۴۸ هـ)؛
- تفسیر کبیر فخر رازی (۶۰۶ هـ)؛
- تفسیر قرطبی (۶۷۱ هـ)؛
- تفسیر المنار سید رشید رضا.^۱

با توجه به آنچه گذشت، منظور از آیات الأحكام یا فقه‌القرآن، آیاتی از کلام‌الله مجید است که به‌طور مستقیم یا غیر مستقیم حکمی شرعی - اعم از واجب، حرام، مکروه، مستحب و مباح - را بیان می‌دارد. اهمیت چنین امری بر کسی پوشیده نیست؛ چه این‌که قرآن کریم یکی از منابع مهم در استنباط احکام شرعی است که مورد استناد و پذیرش تمام مذاهب اسلامی می‌باشد. از این‌رو، مطالعه و بررسی این آیات نزد فقیهان جایگاه خاصی داشته و دارد و همگان بر اهمیت آن اتفاق نظر دارند. قرآن به‌عنوان مهم‌ترین منبع علوم و معارف اسلامی است که عقاید، اخلاق و دیگر معارف را در خود جای داده است و از این رهگذر به‌عنوان اصلی‌ترین و اصیل‌ترین مصدر تشریح اسلامی، در خلال آیات خود، کلیاتی از فقه اسلامی را نیز بیان کرده است.

بی‌گمان تجزیه و تحلیل آیات الأحكام در هر مسئله را نمی‌توان یک استنباط فقهی کامل تلقی نمود؛ زیرا در کنار آیات قرآن کریم، باید سایر ادله اجتهادی نیز مورد بررسی قرار گیرد. با این حال، می‌توان تفسیر صحیح این آیات را نخستین و مهم‌ترین گام در استنباط احکام به‌شمار آورد؛ چنان‌که در کتب استدلالی فقهی همواره فقها در آغاز بخش‌های اجتهادی از دلالت آیات سخن به میان می‌آورند و وجود و دلالت آیات مربوط به مسئله مورد بحث را بسیار مهم تلقی می‌کنند. به‌ویژه از آن‌جا که غالب این آیات، لسان اطلاق و

۱. محمد مهدی کریمی نیا، مقاله آیات الأحكام و نگاهی به کنزالعرفان فی فقه‌القرآن، مجله معرفت، ش ۹۶، ص ۹۷، (آذر ۱۳۸۴).

عموم دارند، برای فقیه در ادامه و توسعه مسئله بسیار حایز اهمیتند. آثار بسیار ارزنده و محققانه‌ای که از فقها در زمینه آیات الأحکام یا فقه القرآن به جای مانده، حکایت از این اهتمام قابل ستایش در استناد به قرآن دارد و نشان می‌دهد که وابستگی فقه به دلایل غیر قرآنی هرگز نیاز فقه و حقوق اسلامی به قرآن کریم را کم‌رنگ نمی‌سازد.^۱

همه احکامی که از قرآن کریم استفاده می‌شود، به‌طور صریح و آشکار نیست، بلکه دلالت برخی آیات بر احکام، صریح است که از آنها به «نصوص» تعبیر می‌شود بعضی دیگر آیاتی‌اند که هریک نسبت به حکمی دلالت دارند، اما احتمال خلاف آن حکم نیز وجود دارد که از آنها به «ظواهر» تعبیر می‌شود و دلالت برخی دیگر از آیات بر احکام نیز «مجمل» بوده و نیاز به تبیین دارد. هم‌چنین آیات قرآن از جهات مختلف تقسیم‌های گوناگونی دارند؛ از قبیل: عام و خاص، مطلق و مقید، محکم و متشابه، ناسخ و منسوخ و... بنابراین، احکامی که به قرآن کریم مستند است، یا براساس نص آن یا از ظاهر مفهوم آن، یا مدلول مفاهیم آن است و یا از عام و اطلاق آیات استفاده می‌گردد. ازاین‌رو، استفاده از قرآن در بخش احکام فقهی و وظایف عملی، در حیطه تخصص علمای فقه و اصول قرار می‌گیرد که با بهره‌گیری از اصطلاحات فنی در فقه و اصول می‌توانند احکام شرعی را از آیات الأحکام استنباط و استخراج نمایند.^۲

باری، بخشی از آیات قرآن کریم درباره احکام شرعی و وظایف دینی هر مسلمان است که در بیشتر ابواب فقهی مورد بررسی فقها قرار گرفته است؛ مانند: مباحث طهارت، صلات، زکات، خمس، صوم، حج، جهاد، امر به معروف و نهی از منکر، مکاسب، تجارت، دین (قرض)، عقود، نکاح، مطاعم و مشارب، میراث، حدود، جنایات، قضا و شهادت. از ملاحظه مجموع آیات الأحکام چنین به دست می‌آید که روح حاکم بر این آیات، تقوا و قرب الهی است؛ چنان‌که قرآن کریم اقامه نماز را علامت تقوا^۳ و فلسفه روزه را هم تقوا می‌داند؛^۴ وفای به عهد و صبر در مشکلات را نشانه تقوا می‌داند؛^۵ وصیت

۱. علی عمید زنجانی، آیات الأحکام، ص ۱۲.

۲. اسدالله لطفی، آیات الأحکام حقوقی، ص ۱۴ - ۱۳.

۳. بقره، آیه ۲ - ۳.

۴. بقره، آیه ۱۸۳.

۵. بقره، آیه ۱۷۷.

و قصاص را حقی برای متقین می‌شناسد؛^۱ نکاح، طلاق و معاشرت با زن و فرزند را در کنار تقوا سفارش می‌کند؛^۲ و بسیاری از مسائل دیگر مانند: رهن، دین و شهادت همه و همه از نظرگاه قرآن با تقوا توأم است. قرآن کریم حتی اجرای عدالت و توصیه به آن را زمینه‌ساز تقوا قلمداد می‌فرماید: ﴿اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى﴾؛ عدالت ورزید که به پرهیزکاری نزدیک‌تر است.

طبیعی است که بررسی آیات در همه ابواب فقهی، فرصت زیادی را طلب می‌کند، لیکن آنچه در این کتاب مد نظر بوده، بررسی فقه جزایی قرآن یا آیات الأحكام جزایی است که در مقطع کارشناسی یا کارشناسی ارشد، دانشجویان حقوق موظفند دست‌کم به میزان دو واحد درسی آن را مورد مطالعه و بررسی قرار دهند. از این‌رو، مجموعه مباحث در قالب درس‌های مجزا بیان شده و در پایان هر درس، چکیده مطالب و پرسش نیز آورده شده تا دانشجویان عزیز بیشتر در مباحث آیات الأحكام تعمق نمایند. به‌طور طبیعی، هیچ کار بشری بی‌ایراد و نقص نیست و این‌جانب چشم انتظار انتقادات و پیشنهاد‌های استادان، دانشجویان و ارباب علم و دانش هستم.

پاداش معنوی این کتاب را به روح مادر عزیزم مرحومه فاطمه حججی و نیز برادر شهیدم علی نقی کریمی نیا (شهید عملیات کربلای ۵ در سال ۱۳۶۵ شمسی) تقدیم می‌کنم. امید است این اثر ناچیز مورد رضای خداوند متعال و ارواح پاک معصومین علیهم‌السلام و ذخیره روز واپسین قرار گیرد و همواره مشمول دعای خیر شما عزیزان واقع شوم.

وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ

محمد مهدی کریمی نیا

پاییز ۱۳۸۷

Kariminiya2003@yahoo.com

۱. بقره، آیات ۱۷۹ و ۱۸۰.

۲. بقره، آیه ۲۳۱.